

25. Зоря Г. Типологічні аспекти системності сучасної української мас-медійної термінології [Електронний ресурс] / Галина Зоря // Збірник наукових праць: «Проблеми української термінології». – 2010. – С. 97-99. – Режим доступу: http://lp.edu.ua/tc.terminology/TK_Zbirnyk_2010/TK_Zbirnyk_2010_zorja.htm
26. Юксель Г. Крымскотатарские интернет-ресурсы [Электронный ресурс] / Гаяна Юксель // Режим доступа: <http://qha.com.ua/yazar.php?id=145>

Власенко В.В.

УДК 800.732:801.541.1

ВНЕСОК АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО В КОНФЕСІЙНЕ СТИЛЕТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Цього року 140-річчя від дня народження вченого-енциклопедиста Агатангела Кримського збіглося з 90-річчям Першого всеукраїнського собору УАПЦ, у роботі якого він брав активну участь. Метою запропонованої розвідки є спроба відтворити маловідомі сторінки цього історичного зібрання і з'ясувати позицію високоавторитетного фахівця щодо функціональної спроможності української мови в конфесійній сфері.

Конфесійний стиль – один з найдавніших стилів в історії української літературної мови і один з найменш вивчених у сучасному українському мовознавстві. За умов, коли релігія розглядалася як реакційний пережиток, з яким нещадно боролися, українська мова в конфесійному вжитку не могла бути об'єктом наукових досліджень. Вивчення конфесійного стилю тривалий час було під забороною радянської атеїстичної системи. І лише зі здобуттям Україною незалежності відновилися наукові студії, пов'язані з широким спектром вивчення церковно-релігійної проблематики, зокрема й мовознавчих аспектів.

Історія становлення конфесійного стилю, лінгвістичний аналіз перекладів Святого писма стають об'єктом дослідження В. Німчука, Н. Дзюбишиної-Мельник, В. Задорожного. Стилістичні ознаки конфесійного стилю в перекладах Біблії українською мовою частково вивчають О. Федорук, Л. Полюга, Т. Тимошик, С. Богдан та ін. Актуальні проблеми взаємодії конфесійного, художнього і публіцистичного стилів, розвитку підстилів, жанрових різновидів та їх функціонування, формування богословської термінології, семантичні особливості термінології конфесійного стилю порушуються на наукових конференціях. Разом з тим перед дослідниками залишається немало нерозв'язаних питань. Неусталеною є поняття основа стилю, його структурованість; не вивченими залишаються стилістичні характеристики стилю на всіх мовних рівнях, у різних жанрових різновидах. Назріла потреба вироблення єдиної правописної нормативності українського конфесійного стилю. Отже, українська конфесійна мова – це не лише актуальний об'єкт дослідження, а й злободенна проблема нашого нинішнього культурно-духовного життя.

Наукове осмислення замовчуваної спадщини Агатангела Кримського може служити підґрунтям для вивчення історії формування й розвитку конфесійного стилю, визначення напрямків подальших досліджень. «Ми завинили перед Агатангелом Кримським своїм довгим мовчанням» – справедливо зауважує світового імені історик Омелян Пріцак [12, с.4].

Один із найбільших сходознавців світу, мовознавець, літературознавець, фольклорист, етнограф, педагог, історик, письменник і перекладач, академік УАН з 1918 року Агатангел Кримський свідомо, чесно і сповна служив українській справі, нашій культурі, хоч – як сам стверджував – « не мав ні краплі української крові » [11, с.7]. Саме українська мова, українське слово стало визначальним у його пошуках національної ідентичності. Він був українцем не «по крові», а по духу, за переконаннями, про що свідчить його подвижницька праця в складних умовах радянської дійсності. Так, у листі до свого друга Бориса Грінченка ще в 1892 році Агатангел Юхимович писав: «Кожнісіньку вольну од офіціальних занять часину я присвячував Україні. Перша ознака національності є мова, – я нею найперше й заклопотався, пильно читав усякі книжки, особливу увагу звертав на етнографічні матеріали, перечитав усякі філологічні праці » [4, с. 68 – 69]. Тільки у 1918 році здійснює свою давню мрію працювати в Україні і переїздить до Києва з Москви, де працював на той час професором арабської філології в Лазаревському інституті. Активно включається в організаційну роботу по створенню АН України і весь свій хист, усі свої сили віддає Академії від дня її заснування. Участь А. Кримського в житті Академії була така велика, що в Києві жартома називали Академію не «українською», а «кримською» [10, с. 28].

Науково-дослідницька діяльність А. Кримського багатогранна, діапазон наукових зацікавлень надзвичайно широкий. Важко навіть сказати, в якій сфері діяльності він залишив найпомітніший слід. Крім наукової роботи займається організаційною, викладацькою, громадською.

Розглянемо ставлення вченого до актуальної ще й сьогодні проблеми української мови в церковно-релігійному житті, його вплив і безпосередню участь у формуванні конфесійного стилю. Знавець майже 60 мов і авторитетний учений, він дбав про формування норм і розвиток української літературної мови в усіх її функціональних різновидах, був палким прихильником української мови в церкві. У справі № 148001 серед численних обвинувачень А. Кримського, заарештованого 20.06.1941 р., фігурують обвинувачення у тому, що він підтримував Українську автокефальну православну церкву [3, с. 6]. Звернемося до подій, що відбувались у жовтні 1921 р.. Тоді, 90 років тому, УАПЦ організаційно оформилася на Першому Всеукраїнському православному соборі. А. Кримський брав участь у цьому зібранні, двічі виступав і був обраний почесним членом Собору. Перші церковні громади автокефалістів почали утворюватись з 1919 р., у короткий період незалежності було відновлено діяльність Всеукраїнської православної церковної ради

(ВПЦР), основна функція якої полягала в українізації церковного життя. 9 травня (22 за новим стилем) уперше на храмове свято в соборі Святого Миколая на Печерську служба Божа правилася українською мовою. Прославлений композитор М. Леонтович написав музику до літургії й сам керував хором. Для національної церкви працювали потужні культурницькі сили. Згадаймо авторів літургійної музики К. Стеценка та М. Леонтовича, перекладача богослужбових текстів священника М. Хомичевського (згодом – відомого перекладача Бориса Тена), активних учасників церковного життя, патріотів своєї мови й культури, глибоко віруючих людей письменниці Людмилу Старицьку-Черняхівську та педагога В. Дурдуківського. Новопостала УАПЦ розгорнула широку місійну й просвітницьку роботу. Українська церква стала навіть для доволі байдужих до релігії людей шпариною для вияву національних почуттів. Ставлення старої української інтелігенції до церкви після появи УАПЦ теж змінилося. З українським церковним рухом змушений був рахуватися й Московський патріарх Тихон, який благословив службу Божу українською мовою там, де цього бажала більшість парафіян [9, с. 88].

Як мовознавець і перекладач, до того ж людина віруюча, Агатангел Кримський був членом перекладацької комісії при ВПЦР, створеної ще до собору УАПЦ. Він добре знав стан справ з перекладами конфесійних текстів, які допускалися до вжитку лише після їх перегляду комісією. Нагадаємо, що це був не лише період політичної нестабільності, а й неусталеності в царині правопису мови, її лексичних і стилістичних норм. Потрібна була величезна робота фахівців для вироблення єдиних текстів для богослужіння, літургійних та інших відправ. Слід зауважити, що А. Кримський не відмовився від участі в Соборі, незважаючи на те, що слабував у цей час: «Я вважав за справу своєї совісті сказати те, що вимагає моя душа» [9, с.88]. Його виступи припадають на найдраматичніші моменти роботи Собору – 17 і 20 жовтня. Події на цьому зібранні від самого початку розвивалися доволі драматично. Гостро постало питання про канонічність самого Собору, бо серед делегатів не було єпископів (жоден із російських єпископів не погодився приєднатися до УАПЦ). За пропозицією видатного культурно-церковного діяча Володимира Чехівського було вирішено провести висвячення обраного єпископа руками пресвітерів і всіх вірних, як це робилось колись в Александрійській церкві. Авторитетний учений підтвердив, що саме так висвячували кандидатів на християнських єпископів в Африці до к.4 ст., в Александрійській церкві подібна хіротонія мала місце аж до 10 століття. Пославшись на історичний прецедент, Всеукраїнський собор 21 жовтня обрав, а 23 жовтня здійснив так зване пресвітерське висвячення першого єпископа УАПЦ – Василя Липківського. Собор прийняв канони УАПЦ, які заклали підвалини Української церкви: соборноправність, автокефалія, аполітичність, українізація богослужіння.

За чотири тижні до знаменитого зібрання А. Кримського викликав до себе митрополит Михайло, який після Брестської угоди 1918 р., коли частина його митрополії відійшла до Польщі, був призначений Тихоном на посаду патріаршого екзарха РПЦ в Україні. «Чому він мене викликав, не знаю, – дивувався А.Ю. Кримський, – бо я звичайний віруючий» [1, с. 12]. З'ясувалося, що владики від ученого, спеціаліста з української мови, бажали почути, чи здатна українська мова для перекладу Святого Письма [9, с. 89].

У першому виступі на Соборі 17 жовтня А. Кримський поділився враженням, що виник з тієї розмови, і переповів хід діалогу. Почав говорити митрополит дуже ввічливо, але «не одного разу слово «український» не вийшло з його вуст. Він мене кожного разу, коли я вживав слово «український», перебивав і поправляв: «малоросійський». Але прошу, це є образа для нас така, як, наприклад, єврея назвати жидом [9, с. 88].

Спробуємо відтворити частину діалогу митрополита з А. Кримським за матеріалами Собору [1, с.11].

М.: Как известно, малороссийское наречие – это есть видоизменение церковнославянского – немножко только видоизменит и кончено.

К.: Я сказал йому як спеціаліст-філолог, що мені це невідомо.

М.: Сколько я понимаю, вопрос идет вовсе не о языке, а больше всего о политической самостоятельности.

К.: Ні, цей факт – вияв нашого духу.

М.: Ну что ж, патриарх Тихон дал благословение для тех церквей, которые признали малороссийский язык.

К.: Добре, чому ж єпископат ставиться до цього вороже?

М.: Видите, малороссийского языка желают люди молодые, а эти люди нигилисты и большевики.

К.: Як ви думаєте, для гуртка людей, котрі бажать слухати службу Божу на своїй мові, принципово можна служити на його мові? От я був за кордоном, де живуть араби – суміш з греками, – і ті й другі християни (я сам арабіст по спеціальності і в цьому напрямку багато працював). І от там ці дві національності хочуть молитись по-своєму, і для спокою місцеве духівництво робить так: одну неділю служать по-грецькому, а другу – по-арабському. Чому ви не хочете так зробити в церквах України?

М.: Я подумаю об этом.

К.: Якою мовою ви звертаєтесь зі своїми відозвами до української пастви? Чому ж ви до неї не звертаєтесь по-українськи?

М.: Я подумаю, может, это сделаю и пришлю перевод в Украинскую Академию, чтобы она меня поправила. Вы не откажетесь поправить?

(Далі екзарх ще говорив про створення комісії для перекладу Святого Письма).

К.: Але вже є переклади ВПЦР, чому ж ви не хочете їх вживати?

М.: А разве они пригодны?

К.: Звичайно, переклади виконано добре, і в українських церквах по них служать. Акафісти переклала поетеса Старицька-Черняхівська [1, с.11].

Важко повірити, що митрополит не знав про переклад Святого Письма І. Нечуя-Левицького, П. Куліша й І. Пулюя, надрукований вперше ще в 1903 р., чи про український переклад Євангелія, здійснений священником П. Морачевським у 1860 р., а допущений до друку синодом у 1906 р. У 1921р. уже почав працювати над перекладом Біблії сучасною українською мовою І. Огієнко. Активно велась робота над перекладами богослужбової літератури перекладацькою комісією на чолі з Н. Шараївським при ВПЦР, членом якої був А. Кримський. Він зрозумів, що усе це хитрість, і створення нової перекладацької комісії пропонувалось, щоб загальмувати українську церковну справу на 3 – 4 роки. Митрополит і його прибічники розраховували, що український рух – тимчасове явище, спеціально зволікали, щоб якось пережити цей час, а потім усе піде по-старому. А. Кримський переконався, що цей єпископат нізащо не дасть тих людей, які б жили нашим церковним життям. Запровадженню української мови в культову практику ієрархи Російської православної церкви чинили шалений опір, виходячи не з релігійних переконань, а суто політичних. Вони по-всякому намагалися переконати, що українська мова не придатна для богослужіння і взагалі неугодна Богові. Траплялося, навіть переосвячували храми, в яких правилось по-українськи [6, с.27].

Другий виступ А.Ю. Кримського на Соборі був 20 жовтня, після виступу митрополита Михайла, який все ж прибув на Собор, щоб ще раз заявити про його неканонічність. Важливо, що екзарх уже не називав українців малоросами, не називав мову малоросійською, зважився навіть сказати « українська мова ». На жаль, це єдиний добрий наслідок, зауважує А. Кримський. Далі він розмірковує над словами екзарха, який заявив: «Украинская мова будет допущена там, где за нее выскажется большая часть населения». А вирішувати це питання буде Собор, який збереться « по правилам, надлежаще выработанным » [1, с. 13].

Виникає низка питань. Який це буде Собор? За якими правилами зібраний? Коли? Уже бачили один зразок такого Собору в 1918 р., який виносив постанови про українську мову, а патріарх Московський усе відмінив. Уявіть собі, що збереться цей і постановить благословити українську мову там, де за неї висловиться достатня частина голосів. Як це? Коли 2 тисячі, тисяча, сто голосів « за » – чи достатньо це? У Чернігові було так. Було 3/4 – сказали, що треба 4/5 , а далі, може, скажуть, що 9/10, а зати́м, може, не захоче тільки один, і те одмінять. Скажуть: « Для одного праведника треба одмінити ». Страшний сум обгорнув мене, коли я це почув. І от після всього цього я прийшов до висновку, що нам треба мати свій єпископат. З цим єпископатом нам не по дорозі [1, с.13].

Частина виступу А.Ю.Кримського присвячена дуже болісному питанню канонічності самого Собору. Що таке канони? Це – закон. Чи можна не виконувати закону? Ні, будь які вони важкі, треба їх виконувати. Ще Аристотель сказав, що краще найгірші закони, ніж беззаконня. Але треба пам'ятати, що закони ці пристосовані до звичайного життя, коли ж робиться щось несподіване, канони-закони одпадають. Часто треба ще порушення закону, щоб уникнути більшого нещастя. Візьму приклад. Що б ви подумали, коли б в мирні часи людина стала бити вікна? Її притягли б до суду, це був би злочин. Але коли б була пожежа, то ми зрозуміли б, що на це є право. Візьмемо другий приклад. Аби на пристані хтось став ламати пароплав, це був би злочин? Так. А на морі, коли б він гинув і треба було б ламати дошки, щоб врятувати інших і себе, – ніхто цього не осудить. Я певен, що коли ми визнаємо, що зараз стан церкви катастрофічний, то ми визнаємо, що канони, які вимагають поставлення єпископа єпископом, канони ці будуть порушені. Христос передбачав це? Передбачав. Чи каже що проти Євангеліє? Ні. Господь каже: «Не людина для суботи, а субота для людини ».

Не заглиблюючись в історію єпископату, звертається за прикладами до творів пророка Єремії, а також до книги професора Петроградської академії Миколи Барсова « О временном положении иерархии в церкви » і переконливо доводить, що ніякого порушення канонів не буде. « Коли ми поставимо єпископа, то ми тільки поновимо те, що в нас уже було. Нічого ми нового не робимо... Ми тільки не можемо погодитись з тими єпископами, яких нам шле Росія, бо ідеал російського народу нам зовсім не по душі. Це те, що я хотів сказати. Прохаю вибачити, коли сказав щось лихе. Я вважав за справу своєї совісті сказати те, що вимагає моя душа » [1, с.15].

Участь Агатангела Кримського в роботі Собору і його виступи на ньому свідчать про тверду позицію вченого, патріота своєї мови і культури.

На жаль, доля УАПЦ першого етапу її розвитку склалася трагічно. Вона діяла тільки до 1930 р., доки не була розгромлена репресивними органами Радянського Союзу (так звана справа « Спільни визволення України ») [2, с. 239]. Перехід УАПЦ на живу мову народу виявилось нелегкою справою. Але саме завдяки старанням УАПЦ українська літературна мова закріпила свій високий статус, розширила сферу свого функціонування, збагатилася лексико-семантичними виражальними засобами свій конфесійний стиль.

Сьогодні в Україні церква переживає період чергового відродження, вплив її зростає, однак історія повторюється – виникає багато подібних проблем українській національно-релігійній ситуації. У нашому сучасному культурно-духовному житті багато невирішених проблем, навіть в українському православ'ї немає довгоочікуваної єдності. Уцерковлення живої української мови ще й зараз викликає спротив, особливо російської православної церкви, яка іменує себе УПЦ-МП. Російська православна церква, витіснивши традиційну українську вимову церковнослов'янських текстів російською, ввівши проповіді в церкві російською мовою замість української, принизила українську мову й навмисне чи несвідомо вкорінювала в свідомість мільйонів вірників на величезному обширі наших земель погляд на рідну мову як примітивну й не здатну виражати високі духовні речі [5, с.35].

Проблеми української мови в конфесійному житті не можуть бути справою суто церковною. Вони великою мірою є також проблемами функціонування української мови, торкаються культури її, чистоти, сталості норм тощо. Ті конфесії, що обрали українську мову для богослужіння, зробили й роблять неоціненний внесок в нашу національну культуру. Переклади Святого Письма, опубліковані християнськими церквами та переклади богослужбових текстів, молитов збагатили лексичний і

семантичний фонд української мови. Чимало цінного словникового матеріалу містять твори українських богословів православних церков, періодичні видання конфесій, що діють в Україні. Без залучення зазначеного матеріалу не може обійтися справді повний Словник української мови, заявляє В. Німчук. « Скільки лексем, скільки значень і їх відтінків відсутні в лексикографічних працях нашої доби лише через те, що з « ідейних » мотивів не розписувано переклади Біблії, літургійних творів, богословських трактатів, проповідей священнослужителів, послань ієрархів, матеріалів діянь церковних соборів і з'їздів! » [8, с.28 – 29].

У свій час редагований А. Кримським «Російсько-український словник» (1924 – 1933 рр.) зазнав критики за перебільшену увагу до церковної лексики. Прагнучи до повноти, упорядники не могли не відбити цю частину духовної культури людства. У словнику є посилання на Біблію (книги Старого і Нового Заповіту), Іпатівський літопис, історичні та етнографічні матеріали. Велику кількість зібраного лексичного матеріалу, документованого цитатами, визначають як безперечну цінність і сучасні українські лексикографи. Однак словник був розцінений як непридатний для користування, вилучений згодом з обігу і « засуджений громадськістю » за шкідливі « буржуазно-націоналістичні тенденції », ігнорування взаємозв'язку російської та української мов, архаїзацію лексики тощо. « Вилучені » і « засуджені » на багато років були упорядники і редактори цього словника С. Єфремов, В. Ганцов, Г. Голоскевич, а згодом і А. Кримський як « буржуазні націоналісти », « вороги радянської влади ». Сумно і страшно гортати трагічні сторінки нашої історії. «Українізація» 20-х років закінчилась масовим винищенням національно свідомої інтелігенції і фактично розгромом Академії наук на початку 30-х років, жертвою режиму стала й УАПЦ та її діячі. Храми і все майно було передано Російській православної церкві, яка прийняла все, як їй належне.

Після 1000-літнього ювілею хрещення Руси-України знову відроджено УАПЦ і за нею знову пішли, як і у минулі часи, мільйони українських християн. Знову гостро постало мовне питання. Ієрархи УАПЦ свідомі того, що українську конфесійну мову необхідно вдосконалювати, плекати її в церкві як зразкову в усіх відношеннях. Патріарх УАПЦ Мстислав сказав в одному з інтерв'ю: « Я не можу бути вдоволеним тією мовою, якою ми користуємось під час Богослужінь. Українська мова – це скарб із скарбів Божих, що їх має наша нація... Я гадаю, що церква мусить стати інститутом української мови її чистоти » [8, с. 31].

Назріла потреба виробити єдині норми українського конфесійного стилю. Сьогодні в Україні, в її національних християнських Церквах, досі не впроваджені уніфіковані україномовні тексти Святого Письма та Богослужінь. У пресі, у спеціальних виданнях в останнє десятиріччя наголошується важливість вирішення цієї проблеми. Про це, зокрема, йшла мова на Всеукраїнській конференції з питань богословської термінології у Львові 1998 року [13, с.13].

Уведення української мови в конфесійну практику є природним і логічним. Воно викликано потребою звертатися до Бога мовою своєї душі та природною повагою до материнського слова. Слова розп'ятого Ісуса, сказані рідною мовою, залишали навіть перекладачі Євангелія грецькою і латинською мовами, а за ними й перекладачі Святого Письма іншими мовами: « Елі, Елі, лама савахтані? Тобто: « Боже мій, Боже мій, нащо мене Ти покинув? »

Між Богом і людиною рідне слово є посередником усього найщирішого і найсокровеннішого. Найвизначальніша функція національної мови – поєднувати нас із Богом, утворювати той інформаційний канал, по якому пульсує людська Душа. Так вважав Агатангел Кримський, палкий прихильник запровадження української літературної мови в усі ділянки конфесійного життя.

Джерела та література:

1. Виступи Агатангела Кримського на I соборі УАПЦ 1921р. // Людина і світ. – 1996. – № 8. – С. 11-16.
2. Головащенко С. І. Історія християнства : курс лекцій / С. І. Головащенко. – К. : Либідь, 1999. – 350 с.
3. Ілленко І. Хватальна евакуація (За слідчою справою А. Кримського) / І. Ілленко // Літературна Україна. – 1990. – № 43. – 25 жовтня. – С. 6.
4. Кримський А. Ю. Твори : у 5 т. / А. Ю. Кримський. – К., 1973. – Т. 5. – С. 68-69.
5. Німчук В. В. Українська мова – священна мова / В. В. Німчук // Людина і світ. – 1992. – № 1. – С. 28-32.
6. Німчук В. В. Українська мова – священна мова / В. В. Німчук // Людина і світ. – 1993. – № 6-7. – С. 26-30.
7. Німчук В. В. Українська мова – священна мова / В. В. Німчук // Людина і світ. – 1993. – № 8-9. – С. 20-24.
8. Німчук В. В. Українська мова – священна мова / В. В. Німчук // Людина і світ. – 1993. – № 10-12. – С. 26-31.
9. Перший Всеукраїнський православний церковний собор УАПЦ (14-30 жовтня 1921 року) : документи і матеріали. – К., Львів, 1999. – С. 88.
10. Полонська-Василенко Н. Д. Українська академія наук : нарис історії / Н. Д. Полонська-Василенко. – К. : Наукова думка, 1993. – 414 с.
11. Прицак О. Агатангел Кримський та його «Історія Туреччини» / О. Прицак // Агатангел Кримський. Історія Туреччини. – К., Львів, 1996. – С. 7.
12. Прицак О. Про Агатангела Кримського у 120-і роковини народження / О. Прицак // Східний Світ. – 1993. – С. 4.
13. Сучасна українська богословська термінологія : від історичної традиції до нових концепцій // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Львів, травень, 1998). – Львів : ЛБА, 1998. – С. 13.
14. «Я вважаю за справу своєї совісті сказати...». Виступи Агатангела Кримського на I соборі УАПЦ 1921 р. // Людина і світ. – 1996. – № 8. – С. 11-16.